

В.Бордаренко, О.Бажан, Ю.Данилюк, Л.Бурда, В.Тимчина, В.Задунайський, В.Пилат, О.Прутула, І.Сапожников, В.Стафійчук, С.Абросимова, А.Бойко, І.Лиман, А.Бульвінський, В.Кривошея, В.Лобадаєв, а також російські, польські, німецькі та багато інших дослідників склали авторитетний корпус вчених-козакознавців.

Отже, проблема виникнення, становлення та розвитку українського козацтва як в історичній ретроспективі, так і на сучасному етапі його перетворення у козакознавство, є однією з ключових в українській історії. Одночасно аналіз наукової літератури засвідчив, що теоретично-методологічні питання козакознавства не знайшли цілеспрямованого й систематичного вивчення і виходячи з цього потребують ґрунтовного дослідження.

1. Матях В.М. *Козакознавчі студії в українській історіографії* // *Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін.*

2. Грушевський М. *Історія українського казачества*. – Спб, 1913. – Т. 1.

3. Ковальський М. *Проблеми джерелознавства історії українського козацтва* // *Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина / Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 500-річчю українського козацтва (Київ-Дніпропетровськ, 13-17 травня 1991 р.): У 3-х вип.. – К., 1993. – Вип. 1.*

4. Бовгиря А.М. *Козацьке історіописання* // *Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін.* – К.: Вид. Дім „Киево-Моголянська академія”, 2007. – Т. 2.

5. Дзира Я.І. *Українські літописи XVI-XVIII ст. в радянській історіографії* // *Історичні джерела та їх використання. Випуск Третій*. – К.: Наукова думка, 1968.

6. Гуржій О.І., Капітан Л.І. „Український історичний журнал” та проблеми вітчизняної медієвістики в другій половині ХХ ст. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004.

7. Заруданський В.В., Чухліб Т.В. *Громадські ініціативи щодо відродження козацтва в сучасній Україні* // *Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін.* – К.: Вид. Дім „Киево-Могиланська академія”, 2007. – Т. 2.

Р. Кантемирова

СІЛЬСЬКІ КУСТАРНІ ПРОМИСЛИ ПОЛТАВЩИНИ ЯК СКЛАДОВА ЇЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ

„Полтавська область на карті України займає проміжне положення між центральними і північно-східними областями. Вона майже повністю розташована на лівому березі Дніпра (його середньої течії), у межах Придніпровської низовини” [1, 483]. За цими сухими фактами не можна побачити справжньої краси цього краю, його багатства та щедрості, його жителів, працьовитих та талановитих.

Вивченням територій Полтавської області в різні часи займалося багато фахівців різних галузей науки, які досліджували природні ресурси, флору, фауну, історичні пам’ятки та археологічні знахідки регіону. Серед найбільш визначних іноземних та дослідників краю дорадянських часів слід виділити

перш за все видатного французького інженера і картографа Гійома Левассера де Боплана, німецького природознавця Йогана Антона Гільденштедта, польського ботаніка і зоолога Йозефа Конрадовича Пачоського. Не минули своєю увагою Полтавщину і вітчизняні дослідники. В першу чергу слід відзначити історика, статистика і етнографа Миколу Івановича Арандаренка, автора „Записок о Полтавской губернии”. Також заслуговують на увагу праці Павла Івановича Боденського („Памятная книжка Полтавской губернии за 1865 год”), наукові розвідки зоолога, географа і мандрівника Миколи Олексійовича Зарудного та „Геологическое описание Полтавской губернии” Олександра Васильовича Гурова.

Ми недаремно детально зупиняємося на таких, здавалося б, не пов’язаних тісно між собою галузях науки, як географія, геологія, зоологія, ботаніка та інші. Мета цього дослідження – це простежити та проаналізувати вплив природних факторів на формування, становлення, розвиток, а в деяких випадках і занепад сільських кустарних промислів регіону.

Цей екскурс є необхідним ще й через те, що визначним чинником у класифікації сільських кустарних промислів, визначальним моментом їх становлення виступає наявність або відсутність сировини. Наявність сировини у необхідній кількості і, враховуючи злиденність українського селянства, її невисока вартість або досить недорогий спосіб її отримання призводили до розквіту промислів, а залежність від постачальників, де визначальним стає суб’єктивний фактор, в свою чергу призводила до стагнації, а то й і занепаду чи повного зникнення окремих промислів.

Природні багатства Полтавського краю, зокрема поклади пластичних і вогнетривких глин, великі масиви лісу як хвойних, так і листяних порід, соковиті луки – дали змогу і сприяли розвиткові таких промислів як гончарство, різьбярство, лозоплетіння, ткацтво, вишивка та багато інших, майстри та майстрині з яких відомі далеко за межами свого краю та країни.

Про те, що промисли існували на території сучасної Полтавщини вже з давніх-давен, свідчать археологічні знахідки, що експонуються як в Полтавському краєзнавчому музеї, так і музеях інших міст області.

Так, під час розкопок поблизу села Мале Ладикине Полтавського району було знайдене дитяче поховання ямної культури. На дні ями було виявлено „маленький глиняний виріб, що мав вигляд чотиригранної, злегка звуженої до низу посудини, верхній край горизонтально зрізаний, грані злегка випуклі, кути заокруглені” [2, 13]. Крім того, на поверхні було виявлено багато борозенок та ліній, що, за припущенням дослідників, „відтворює техніку плетіння з лози” [2, 13]. У 1992 році на території Новосанжарського району Полтавської області під час розкопок давньоруського городища було виявлено залишки гончарного посуду, бронзова сережка та залишки скляного браслета [3, 35]. Під час розкопок у м. Комсомольськ було „виявлено кераміку, вироби з заліза та кістки XI-XIII ст.” [4, 41]. Археологічні дослідження Кременчука та його околиць виявили залишки кераміки з досить якісної, як на свій час, сировини доби феодальної роздробленості Київської

Русі. „Гончарне тісто давньоруських знахідок старанно вимішане і має невеликі домішки товченого граніту...” [4, 44]. Отже, аналізуючи цей далеко не повний перелік археологічних пам’яток минулого, ми можемо прийти до висновку, що, згідно з найбільш узагальненою та уніфікованою, як на наш погляд, класифікацією сільських кустарних промислів за видом сировини, що використовується [5, 22], промисли, пов’язані з обробкою мінералів (гончарство), кісток (виготовлення прикрас та ужиткових речей), металу (виготовлення зброї на знарядь праці), дерева (лозоплетіння), мали місце на території сучасної Полтавської області.

Що ж до сільських кустарних промислів в Україні взагалі і в Полтавській області зокрема, то тут треба насамперед зупинитися безпосередньо на визначенні самого поняття „кустар”, „кустарний промисел”, „кустарна промисловість”.

Вперше спроби дати визначення терміну „кустар” мали місце у Російській імперії. За визначенням дослідниці сільських кустарних промислів Л. Нізової, „визначення „сільський кустар” з’явилося у 1888р., коли кустарно-ремісничє виробництво як галузь було вперше визнане Державною радою” [6, 187]. Російські дослідники сільських кустарних промислів Я. Володарський та Е. Істоміна вказують на те, що у 1895 кустарів визначали як „всіх дрібних виробників, що працювали на ринок (на свій ризик або за замовленнями торговців та скупників), тобто не для зазначеного заздалегідь споживача” [5, 4].

Хоча населення Полтавської області і займалося різними промислами за давніх часів, але перш за все ці заняття були спрямовані на задоволення власних потреб, як-от: виготовлення господарського збіжжя та реманенту, захист та оздоблення житла, забезпечення родини життєво необхідними товарами. Це був також невеликий сезонний заробіток, виникнення якого певною мірою спричинило в першу чергу злиденне становище селянства. Малоземелля селян, постійна нестача та потреба у грошах змушували селян у вільний від землеробства час займатися різними промислами, виготовляючи різний крам для продажу, і отримувати мізерні кошти для свого існування.

Так, Л. Нізова наголошує на тому, що „кустарне виробництво розпочало своє існування (як не сезонний, а повноцінний самостійний заробіток) лише на певному етапі розвитку продуктивних сил” [6, 187]. Таким етапом, за визначенням дослідниці, є реформа 1861 року та перехід до товарно-грошових відносин капіталізму. „Модернізація соціально-економічних відносин у суспільстві, в якому вже існували товарно-грошові відносини, могутньо вплинула на його традиційний уклад, стимулювала розвиток кустарного виробництва” [7, 278]. Цей розвиток проходив у досить сприятливих, як на свій час, умовах, маючи при цьому як державну підтримку, так і безпосередню участь меценатів. Саме Полтавське губернське земство (1865-1917) брало активну участь в сприянні розвитку та поширенню кустарних промислів та народних ремесел краю. „Губернское земство правильно поняло неотложные требования экономической жизни и деятельно пошло навстречу этим

требованиям, организуя и открывая, главным образом, профессиональные школы”[8, 369]. Саме за допомогою та сприяння земства були відкриті професійні школи, школи-майстерні, ремісничі училища. Земство брало на себе не лише витрати, пов’язані з належним утриманням та забезпеченням відповідної професійної підготовки в цих навчальних закладах, але й фінансово підтримувало своїх учнів. Згідно з даними Статистичного бюро Полтавського губерньського земства, наприкінці XIX ст. Полтавська губернія займала одне з перших місць у Росії за кількістю ремісників [8, 370]. Деякі поміщики засновували ряд майстерень і відкривали на їхній базі фабрики, залучаючи до роботи місцеве населення і забезпечуючи його засобами до існування, адже селянинові-кустареві, що був далекий від грамоти, не говорячи вже про розуміння законів капіталізму та знання механізмів ринку, було практично неможливо вижити у нових економічних умовах і не попасти у залежність від скупника, який забирав усе, що було виготовлене безсонними ночами, в жахливих умовах, часто з залученням дитячої праці, за копійки, що ледве перевищували, а то й були нижчими за собівартість.

Отже, аналізуючи розвиток сільських кустарних промислів Полтавщини, ми дійшли висновку, що найбільш вдалим періодом, розквітом промислів вважається кінець XIX – початок XX ст. Саме тоді, за підтримки та участі земства та приватних осіб (поміщики Галаган, Болюбаш, Новицька та інші), кустарні промисли та вироби місцевих кустарів стали візитною карткою Полтавської губернії.

З приходом Радянської влади ситуація на Полтавщині різко змінюється на гірше, адже радянська система була нетерпима до будь-яких виявів колишнього режиму. Такими були приватна власність, одноосібне володіння, індивідуальна трудова діяльність, майнове розшарування суспільства.

Кустар-майстер, кустар-творець, що був загнаний у суворий вал, позбавлений натхнення та можливості творити за власним бажанням, став гвинтиком у великій машині колгоспу, артілі, фабрики. Однак, надаючи належне майстерності та талантові наших майстрів, треба відзначити, що і за радянських часів імена майстрів, що репрезентували свій промисел, своє ремесло, передавали його таємниці своїм нащадкам, були знані в усьому світі і являлися візитною карткою не тільки Полтавщини, а й Радянського Союзу взагалі.

Що ж до сьогодення, то за визначенням кореспондентів газети „Зеркало недели” від 29 липня 2006 року, „Сегодня в Киеве проще купить африканскую ритуальную маску, чем знаменитую опошьянскую, косовскую, бубновскую, гаварецкую керамику, кролевецкие и клембовские рушники, решетиловские ковры, петриковскую роспись” [9]. Це найяскравіша характеристика стану кустарних промислів в сучасних економічних умовах, коли навіть на Сорочинському ярмарку, гордості українського народу та символів його торгівлі, продаються вишиванки, виготовлені не нашими майстринями, а китайськими виробниками. В Опішному на ринку продаються не художні вироби, які раніше упізнавалися за рукою майстра, а дешева кітчева кераміка.

На сьогодні заняття кустарними промислами навіть на рівні виробництва сувенірів не приносить зиску, а тому ми можемо сміливо говорити про те, що без підтримки держави та людей, яким не байдужа власна історія, власна країна, народні кустарні промисли приречені на вимирання.

1. *Лаврінченко А.А. Фізико-географічна характеристика Полтавщини (геологічна будова, корисні копалини, рельєф, клімат, ґрунти, водні ресурси): проспект тематичної екскурсії // Полтавський краєзнавчий музей: збірник наукових статей. – Полтава: Дивосвіт, 2005.*
2. *Луговий Р. С. Глиняна модель „колиски” з дитячого поховання ямної культури біля с. Мале Ладичине Полтавської області // Полтавський краєзнавчий музей: збірник наукових статей. – Полтава: Дивосвіт, 2005.*
3. *Артемьев А. В. Погребение ребенка XII в. с Новосанжарского городища // Полтавський краєзнавчий музей: збірник наукових статей. – Полтава: Дивосвіт, 2005.*
4. *Мироненко К. М., Супруненко О.Б. Старожитності доби Київської Русі у Кременчуцькому Подніпров'ї // Полтавський краєзнавчий музей: збірник наукових статей. – Полтава: Дивосвіт, 2005.*
5. *Володарский Я. Е., Истомина Е. Г. Сельские кустарные промыслы Европейской России на рубеже XIX – XX ст. – М., 2004.*
6. *Нізова Л. В. Сільський кустар // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий збірник наукових праць. – № 14.*
7. *Нізова Л. В. Повсякденне життя кустаря в період його перетворення: малоземельний селянин- кустар, ремісник-промислови-кооператор (друга половина XIX – перша чверть XX століття) // Там само.*
8. *Супрун Т. Ю. Роль Полтавського губернського земства в розвитку народних ремесел краю // Полтавський краєзнавчий музей: збірник наукових статей. – Полтава: Дивосвіт, 2005.*
9. <http://www.zn.ua/3000/3680/54063>

В. Карнишин

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИСТОРИЯ ПОЗДНЕИМПЕРСКОЙ РОССИИ: НОВОЕ ПРОЧТЕНИЕ

Осмысление опыта политической истории позднеимперской России стало одной из несущих конструкций отечественной историографии двух последних десятилетий. Отметим наиболее знаковые тенденции историографического процесса: изучение модернизации в политической сфере как в общероссийском, так и региональном измерениях; достаточно широкое применение количественных и социологических методов при исследовании состава партийных структур и электоральных предпочтений избирателей; разработка жанра политической биографии как в индивидуальном, так и в коллективных аспектах. Особо следует выделить прорыв в исследовании локальной истории. Речь идет о дихотомии „центр-периферия” в контексте общественно-политического процесса начала XX века, что позволило российским историкам закрыть многие лакуны в исследовании